

UDK 27-788-35 Ivan:94(=163.42)''16/17''

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 10. 8. 2011.

Prihvaćeno za objavljivanje: 15.12. 2011.

SVETI IVAN PUSTINJAK U HRVATSKOJ HISTORIOGRAFIJI I IKONOGRAFIJI 17. I 18. STOLJEĆA

Danijel PREMERL, Zagreb – Iva KURELAC, Zagreb

U članku se ispituju putovi i razlozi usvajanja svetog Ivana pustinjaka u hrvatskom kasnorenesansnome i baroknome historiografskom narativu te uloge koje je u njemu odigrao. Donose se, analiziraju i interpretiraju nove spoznaje – primjerice, o prvom spomenu Ivana pustinjaka u hrvatskoj historiografiji te o njegovu najvažnijem prikazu u likovnim umjetnostima. Usto, analiziraju se i proširuju dosadašnje spoznaje.

KLJUČNE RIJEČI: sv. Ivan pustinjak, Dinko Zavorović, Ivan Tomko Mrnavić, Juraj Rattkay, ikonografija Zagrebačke biskupije, Ilirsko-ugarski kolegij u Bolonji, historiografija.

Uvod

Sveti Ivan pustinjak, sin hrvatskoga kralja Gostumila, bio je tijekom 17. i 18. stoljeća dje-latan lik jedne hrvatske historiografske naracije. S druge strane, izvori za hrvatsku povijest stariji od 17. stoljeća o njemu šute.¹

Isti je sv. Ivan ujedno, i prije svega, poznati češki svetac s kraja 9. stoljeća – jedan od svetaca-zaštitnika Češke.² Pokraj špilje u kojoj je živio i umro (i gdje su sačuvani njegovi zemni ostatci) podiže se od 11. stoljeća benediktinski kompleks, oko kojega nastaje sliko-

¹ Primjerice, sv. Ivan pustinjak ne spominje se u ključnim srednjovjekovnim narativnim izvorima za hrvatsku povijest – *Ljetopisu popa Dukljanina* i djelu *Historia Salonitana* Tome Arhidakona. O tom svecu nema riječi ni u važnijim narativnim izvorima humanističke historiografije hrvatskog priobalja – djelu Ludovika Crijevića Tuberoni *Commentarii de temporibus suis*, Marulićevoj latinskoj redakciji *Ljetopisa popa Dukljanina (Regum Dalmatiae et Croatiae gesta)*, o njemu nema riječi ni u djelima Vinka Pribojevića *De origine successibusque Slavorum*, Fausta Vrančića *Illyrica historia* i *De Slowinis seu Sarmatis* ni u djelu Mavra Orbinija *Il Regno degli Slavi* te u djelu Jakova Lukarevića *Copioso ristretto degli annali di Rausa*.

² Jiří ŠEVČÍK, *Album Svatoivanské*, Prag, 2002.; Jaroslav V. POLC, »Ivano, eremita, beato«, *Bibliotheca sanctorum*, sv. VII, Rim, 1966., str. 992.

vito selo Svatý Jan pod Skalou, poznato hodočasničko, a danas turističko odredište.³ Kult sv. Ivana u Češkoj održao se do danas.

Namjera je ovog članka ocrtati putove i razloge usvajanja sv. Ivana u hrvatskom kasnorenesansnome i baroknome historiografskom narativu te ukazati na uloge koje je u njemu odigrao. Kako ćemo vidjeti, riječ je o liku koji je imao snažan semantički naboj i potencijal za nacionalnu, državno-pravnu te, dakako, kršćansku legitimaciju i reprezentaciju. Tome neće svjedočiti samo djela naših važnijih kasnohumanističkih i ranobaroknih historioografa iz Dalmacije, koji su Ivana prvi utkali u svoje naracije, već, prije svega, njegovo prihvaćanje i upotreba u baroknoj ikonografiji koju kreiraju naručitelji iz Zagrebačke biskupije. Franjo Rački (1877.) objavio je »staroslavensku« legendu o sv. Ivanu pustinjaču, spomenuvši u kratkom komentaru i ostale dvije.⁴ No Vjekoslav Klaić (1905.) prvi je, koliko znamo, u modernoj hrvatskoj historiografiji opširnije pisao o sv. Ivanu pustinjaču.⁵ Klaić je o sv. Ivanu mnogo toga točno zaključio, a *posteritas* ga je rijetko citirao. Ukratko – Klaić parafrazira Ivanove češke *vitae* te naznačuje liniju kojom je jedna od njih, »Hájekova«, ušla u hrvatsku historiografiju (Hájek – Surlus – Mrnavić – Rattkay). Usto, Klaić je detektirao pojavu Ivana pustinjača u ikonografiji (naslovnica Rattkayeve knjige, korice misala Jurja de Topusko, freska u Gorici nad Lepoglavom).

O sv. Ivanu pustinjaču u novije je vrijeme više pisala Marina Miladinov (2008.).⁶ Ona je sustavno interpretirala Ivanove češke *vitae* te ih je smjestila u kontekst hagiografije i pustinjaštva. Svojim istraživanjem, uz analizu i interpretaciju obilne češke bibliografije, znatno je proširila naša saznanja o sv. Ivanu. No podatak iz knjige M. Miladinov da Antun Vramec u svojoj *Kronici* (1578.) preuzima istu genealogiju kao i Mrnavić i Rattkay uzimamo sa zadržkom.⁷ Vramec, naime, u svojoj *Kronici*, ne spominje sv. Ivana, već, u godini 832., samo kralja *Gestimula* (»Gestimul kralj Zlouenzki«).⁸ Stoga nam se čini da se Vramec poslužio nekim drugim izvorom.⁹

U stoljetnome vremenskom luku između Klaića i Miladinov, osnovne obavijesti i neke nove podatke o sv. Ivanu pustinjaču pružali su kraći tekstovi Mitra Dragutinca¹⁰ i Franje Šanjeka¹¹ te jedan uzgredan spomen Ivana Ostojića.¹² Većinu dosadašnjih istraživača za-

³ <http://www.svatyjan.cz/> (21. 3. 2011.)

⁴ Franjo RAČKI (priř.), *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*, Zagreb, 1877., str. 377–379.

⁵ Vjekoslav KLAIĆ, »Hrvatski kralj Budimir i kraljević Ivan«, *Prosvjeta – list za zabavu, znanost i umjetnost*, god. XIII., br. 3 i br. 7 (1905.), str. 76–78, 211–214.

⁶ Marina MILADINOV, *Margins of solitude – Eremitism in Central Europe between East and West*, Zagreb, 2008., str. 170–174, 203–204.

⁷ M. MILADINOV, *Margins of solitude*, str. 173.

⁸ Antun VRAMEC, *Kronika vezda znovich zpravljena kratka szlouenzkim jezikom*, Ljubljana, 1578. (pretisak, Zagreb – Varaždin, 1992.), str. 29.

⁹ Za mogući Vramčev izvor za Gestimula vidi: Nikola RADOJČIĆ, »O izvorima Vramčeve Kronike (1578).«, *Rad JAZU*, knj. 235, Zagreb, 1928., str. 44.

¹⁰ Mitar DRAGUTINAC, »Ivan, sveti, pustinjač«, u: Anđelko BADURINA (ur.), *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1979., str. 278.

¹¹ Franjo ŠANJEK, »Redovništvo u Hrvatskoj«, *Zbornik radova Prvog redovničkog tjedna*, Zagreb, 1974., str. 85; Franjo ŠANJEK, »Ivan Hrvat, Budimir i druge ličnosti iz naše prošlosti u djelu C. G. Hirschmentzla (1699)«, *Croatica christiana periodica* (dalje: CCP), god. IV, br. 5, Zagreb, 1980., str. 163–166; Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1996., str. 498.

¹² Ivan OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. I, Split, 1963., str. 144.

nimala je, između ostalog, i povijesna istina – je li sv. Ivan sin hrvatskoga kralja. Pitanje egzistencije i podrijetla sv. Ivana nije tema ovoga članka. Hipoteza je mnogo. No većina istraživača pretpostavlja da bi Gostumil bio Gostymisl, kralj Bijelih Hrvata, naroda što je nastanjivao današnju južnu Poljsku i zapadnu Ukrajinu.¹³ Također, izvan fokusa našeg istraživanja ostali su i glagoljski kalendari, primjerice Dragučki (1407.) i niz drugih, u kojima se, prema nekim istraživačima, nalazi i sv. Ivan.¹⁴ No pri uvidu u dva kalendara shvatili smo da se u njima slavi svetac koji se navodi samo kao Ivan pustinjač, tj. uz njegovo se ime ne spominje da je sin hrvatskoga ili dalmatinskoga kralja.¹⁵ Upozoravamo da je svetih i blaženih Ivana pustinjaka bilo mnogo i da treba ispitati je li riječ o istome svecu.

U našem članku pokušat ćemo po prvi put detaljnije ispitati stupnjeve prijenosa legende o sv. Ivanu u hrvatsku historiografiju te kritički interpretirati dosadašnje istraživače. Nadalje, skrenut ćemo pozornost na dosad neznane činjenice iz Ivanove *fortune* u nas – o Ivanu prvi piše Šibenčanin Dinko Zavorović, a godine 1700. naš će pustinjač zauzeti važno mjesto u ikonografskom programu fresaka u Ilirsko-ugarskom kolegiju u Bolonji. Pritom nas neće zanimati povijesna istina o srednjovjekovnom pustinjaku, već njegov ranonovovjekovni život u hrvatskome baroknom narativu, tj. istina tekstova i njihovih interpretacija. Nadalje, zanimat će nas Ivanove uloge u vizualnim sintagmama, kojima se, bez velikih poluga moći no vješto, kušao graditi jedan reprezentativan, danas gotovo zaboravljen, državno-pravni pa i nacionalni identitet.

Sv. Ivan u češkoj hagiografiji, historiografiji i ikonografiji (16.–18. st.)

U češkoj historiografiji sačuvane su tri legende o Ivanu pustinjaku: »staroslavenska«, »kapitulna« i »Hájekova«.¹⁶ »Staroslavenska« se drži najstarijom; sačuvana je u sedamnaeststoljetnom ćirilichnom prijepisu što se čuva u Moskvi.¹⁷ Ona je ujedno i najkraća te sadrži osnovnu početnu jezgru priče (koja će se u kasnijim verzijama nadograđivati). Parafraza: Borivoj, knez moravski, u lovu nastrijeli košutu. Ranjena košuta pobježe u brdo i počine pod stjenovitim izvorom. Kad su je Borivoj i njegovi pronašli, prvo su se napili mlijeka što je poteklo iz košute. No ubrzo se iz gore spusti neobičan kosmat čovjek koji svojim izgledom zastraši družinu. On upita kneza: »Zašto si ubio moju košutu?« A knez će na to: »Tko si ti? I što radiš?« A čovjek mu odgovori: »Ja sam Ivan hrvatski, živim u ovoj pustoši služeći Bogu 42 godine; nitko me do sada ne vidje osim tebe.« Borivoj je Ivanu ponudio dom i hranu u dvoru, no Ivan je sve odbio i nastavio živjeti pustinjačkim

¹³ F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 498; M. MILADINOV, *Margins of solitude*, str. 173 (s pregledom hipoteza iz češke historiografije).

¹⁴ Ljudevit GREGOV, *Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala*, Zagreb, 1952., str. 29; Vjekoslav ŠTEFANIĆ, »Glagoljski notarski protokol iz Draguča u Istri (1595–1639) s uvodom o Draguču i njegovim glagoljskim spomenicima«, *Radovi Staroslavenskog instituta*, br. 1, Zagreb, 1952., str. 90; F. ŠANJEK, »Redovništvo u Hrvatskoj«, str. 85; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 498.

¹⁵ Lj. GREGOV, *Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala*, str. 29; V. ŠTEFANIĆ, »Glagoljski notarski protokol«, str. 90.

¹⁶ J. ŠEVČIĆ, *Album Svatoivanské*, str. 13–36; M. MILADINOV, *Margins of solitude*, str. 171–172.

¹⁷ Objavljena u: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam*, str. 377–379.

životom. Kad je umro, knez ga je časno pokopao, a poslije pokopa Bog je ljudima darovao mnoga iscjeljenja.

»Kapitulna« legenda dosta je duža te je bogatija događajima. Premda je i ona sačuvana u kasnijem posthusitskom prijepisu, nosi godinu 1465. ili 1469., te se također može smatrati srednjovjekovnom. Napisana je na latinskom. Osnovna je razlika da se u njoj pustinjač Ivan predstavlja kao Ugrin, rođak sv. Stjepana kralja. Nadalje, u ovoj legendi pojavljuju se motivi koji će se nalaziti i u trećoj legendi: Ivana su »u pustinji« kušali demoni, no ukazao mu se Ivan Krstitelj, učvrstio ga u vjeri, osposobio za borbu s demonima te pripremio za kasniju svetost. Također, u ovoj legendi veću ulogu dobiva Borivojeva žena Ljudmila – na nju će blagotvorno djelovati Ivan, a ona će poslije postati svetica. U ovoj legendi Borivoj po Ivanovoj smrti podiže crkvu sv. Ivana Krstitelja. Medijevistima su ove dvije legende najvažnije, jer vjeruju da se njihovom analizom može doprijeti do srednjovjekovnog sloja, tj. domisliti izvorna priča, pa time i istina ili barem njezini fragmenti.

No ključni izvor za daljnje širenje *vitae* sv. Ivana, pa tako i do hrvatskih zemalja, jest knjiga *Kronika Česka Václava Hájeka* iz 1541. godine. Ta se popularna i utjecajna knjiga »do kraja 18. stoljeća smatrala jednim od glavnih izvora za češku povijest«. ¹⁸ U toj verziji legende Ivan se predstavlja kao sin *Gestimula, kralja hrvatskoga*. ¹⁹

Hájekova *vita* sv. Ivana objavljena je potom, u latinskom prijevodu praškog isusovca Nicolausa Saliusa, ²⁰ u opsežnome hagiografskom šestosveščanom djelu *De probatis Sanctorum historiis (...)*, tiskanom u Kölnu između 1570. i 1577., njemačkog kartuzijanca, uglednog hagiologa i crkvenog povjesničara Laurentiusa Surliusa ²¹ (Lorenz Sauer). No Salius, prevodeći Hájekov tekst sa češkog na latinski, *kralja hrvatskoga* prevodi kao *kralja dalmatinskoga*. To bi mogao biti signal humanističkog mentaliteta – moguće je da se uvođenjem Dalmacije Ivana htjelo preciznije teritorijalno-politički legitimirati. S druge strane, činjenicu da se Hájek odlučuje za hrvatsku, a ne ugarsku tezu o Ivanovu podrijetlu, također možemo gledati u svjetlu sarmatskih ideologija i slavenske agende. Tako je zahvaljujući Surliusovoj knjizi, i u njoj otisnutom Saliusovu latinskom prijevodu, legenda o sv. Ivanu pustinjaču unešena u univerzalni tezaurski svetaca, tj. u opći crkveno-povijesni diskurs.

Od kraja 16. stoljeća te intenzivno kroz 17. i 18. stoljeće – dakle nakon Hájekove i Surliusove knjige – lik se sv. Ivan često prikazuje u češkoj umjetnosti. Ovdje smo izabrali svega nekoliko primjera, s naglaskom na onima na kojima je u pripadnoj kartuši opisano njegovo podrijetlo. Kao što ćemo vidjeti, Ivan je u češkom baroku uglavnom bio sin dalmatinskoga kralja, iz čega zaključujemo da su Salius ili Surlius bili najutjecajni narativni izvori.

¹⁸ M. MILADINOV, *Margins of solitude*, str. 171.

¹⁹ J. ŠEVČÍK, *Album Svatoivanské*, str. 36.

²⁰ Pišući o narativnim povijesnim izvorima koje je Mrnavić koristio za djelo *De Illyrico caesaribusque Illyricis dialogorum libri VII*, Tamara Tvrtković spominje da je Nicolaus Salius nepoznat autor iz 16. st. te se poziva na popis iz Praškog kolegija u kojem je 1584. zapisan svećenik pod tim imenom. Usp. Tamara TVRTKOVIĆ, *Između znanosti i bajke: Ivan Tomko Mrnavić*, Zagreb – Šibenik, 2008., str. 108.

²¹ Laurentius Surlius, katolički crkveni povjesničar i hagiograf (Lübeck, 1522. – Köln, 23. 5. 1578.). Glavno djelo mu je *De probatis sanctorum historiis* u 6 svezaka (1570.–1575.), »Surlius, Laurentius«, *Brockhaus Enzyklopädie*, sv. 21, Mannheim, 1993., str. 492.

Na grafici koju je prema Martenu de Vosu izveo Jan Sadeler 1594. godine, vidimo pustinjaka Ivana kako ga napastuju demoni. U tekstu ispod slike čitamo : »(...) Dalmata Regibus IVAN (...)«.²² Na svetoj sličici iz 17. stoljeća, koju je izveo J. Balzer iz Praga, vidimo u donjem dijelu napastovanje demona, dok u gornjem dijelu vidimo sv. Ivana u nebu, kako ga dočekuje Sveto Trojstvo. Na dnu čitamo: »(...) Dalmata me genuit, fugientem Cechia condit (...)«.²³ Na sljedećoj svetoj slici iz 17. ili 18. stoljeća Ivan je prikazan sa svojim atributima, košutom i križem, a u kartuši ponad piše: »S. Ivanus. Dalmatarum Regius Sanguis.«.²⁴

Sv. Ivan često je prikazivan zajedno s ostalim svecima-zaštitnicima Češke. Primjerice, na jednoj sedamnaeststoljetnoj grafici prikazan je sv. Vjenceslav (češ. Václav), okružen vijencem medaljona u kojima su prikazani sveci: Ivan pustinjač, Prokop, Ljudmila, Vid, Josip, Vojtjeh, Žigmund i Norbert.²⁵ Na drvenim vratnicama praške katedrale sv. Vida iz 1630. godine prikazana su četiri češka sveca (Ivan pustinjač, Prokop, Ljudmila, Ivan Nepomuk) te evanđelisti i četiri crkvena oca.²⁶ U križištu katedrale sv. Vida postavljeni su konzolno na gotičkim pilonima 1699. godine veliki kipovi parova svetaca-zaštitnika (sv. Vid i sv. Ivan Nepomuk, sv. Žigmund i sv. Vojtjeh, sv. Ljudmila i sv. Vjenceslav te sv. Ivan pustinjač i sv. Norbert).²⁷ Naposljetku, sv. Ivan prikazan je i u lijepoj baroknoj kapele u Svatoj Hori, jednom od najvažnijih čeških i srednjoeuropskih marijanskih svetišta. Na svodu kapele Jan Jakub Steinfels naslikao je osam čeških svetaca-zaštitnika (između 1696. i 1698.). Među njima je i Ivan, a u kartuši ispod njega piše: »S[anctus] IVANVS HAERES DALMATIAE, EREMITA BOEMIAE«.²⁸ Spomenimo uzgred da je tek na jednoj devetnaeststoljetnoj svetoj sličici Ivan opisan kao »Princeps Croatiae (...)«.²⁹

U isto vrijeme kada počinje širenje Ivanova prikaza u češkoj ikonografiji, utjecajna knjiga kölnskog redovnika Suriusa došla je u ruke dvojici šibenskih humanista – kao naručena: u njoj su našli sveca hrvatske kraljevske loze. U nastavku članka vidjet ćemo kako su sv. Ivana utkali u svoje naracije Dinko Zavorović, u svojem djelu *De rebus Dalmaticis, libri octo*, te Ivan Tomko Mrnavić, u svojoj knjizi *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*.

Sv. Ivan u hrvatskoj historiografiji, hagiografiji i ikonografiji (16.–18. st.)

Sv. Ivan pustinjač u venecijanskom i zadarskom prijepisu djela De rebus Dalmaticis libri octo Dinka Zavorovića

Kapitalno djelo Zavorovićeve historiografskog opusa *De rebus Dalmaticis* prva je sustavno napisana povijest Dalmacije. Rukopis je dovršen 1602., no nikada nije objavljen. Podsjetimo, Zavoroviću su čak dva od ukupno tri povijesna djela ostala neobjavljena,

²² J. ŠEVČÍK, *Album Svatoivanské*, str. 70.

²³ *Isto*, str. 61.

²⁴ *Isto*, str. 63.

²⁵ *Isto*, str. 72.

²⁶ *Isto*, str. 197.

²⁷ *Isto*, str. 196.

²⁸ *Isto*, str. 201. Vidi fotografiju na: <http://pruvodce.svata-hora.cz/guide/view/id/sh-5-b> (1. 9. 2011.)

²⁹ J. ŠEVČÍK, *Album Svatoivanské*, str. 62.

što je donekle moglo otežati njihovu dostupnost onodobnom širem čitateljskom krugu, a sa sličnim su se problemom suočavali i suvremeni istraživači opusa toga znamenitog Šibenčanina.³⁰

Čini se da je upravo to razlog zbog kojega je sve dosad ostalo nepoznato da je Dinko Zavorović u svojem rukopisu o povijesti Dalmacije prvi među hrvatskim historiografima donio opsežan opis života sv. Ivana pustinjača. Pregled važnijih djela hrvatske srednjovjekovne i humanističke historiografije potvrdio je da je Zavorovićeva djela *De rebus Dalmaticis* naš najstariji narativni izvor u kojem se spominje legenda o sv. Ivanu pustinjaču. Ovom prilikom željeli bismo korigirati i uvriježene stavove domaće i inozemne historiografije koja je tijekom posljednja dva i pol stoljeća prvenstvo uvođenja sv. Ivana pustinjača u hrvatski historiografski narativ pripisivala Ivanu Tomku Mrnaviću.³¹

U najboljem rukopisnom primjerku Zavorovićeva djela *De rebus Dalmaticis* iz venecijanske Biblioteke Marciana³² legenda o sv. Ivanu pustinjaču zauzima folije od 53r do 55r.³³ Kao povijesni izvor za tu temu u M, f. 53r naveden je njemački humanist Laurentius Surius. Na ovome je mjestu važno razmotriti razloge pojavljivanja sv. Ivana pustinjača u hrvatskome historiografskom narativu. Kao što ćemo pokušati pokazati, ti razlozi nadilaze okvire tipične humanističke potrebe pozivanja na legende i slične povijesne izvore upitne vjerodostojnosti,³⁴ pa valja razmotriti dublje motive za uvođenje toga svetačkog lika u hrvatsku historiografiju.

U historiografsko-političkom smislu, za šibenskog je povjesničara to ponajprije značilo legitimirati sv. Ivana pustinjača kao potomka dalmatinske kraljevske loze. Zadržavajući se na dalmatinskom podrijetlu Ivanova oca Gostumila, za kojeg tvrdi da je jedan »od četvorice onih bezimernih kraljeva, koji su u tako kratkom vremenu preminuli u Šibeniku«, Zavorović ističe da je kralj Gostumil nezasluženo ispušten iz Marulićeva prijevoda *Ljetopisa popa Dukljanina*. O tome odmah nakon citata iz Suriusova djela o životu sv. Ivana pustinjača piše sljedeće:

»Nos hunc regem Gestimum in hoc commentariolo Dalmatiae regum gesta continentem non invenimus, aut eum immerito praetermisit [---]. Gestimum ex iis quattuor regibus

³⁰ Zavorovićeva djela o povijesti Šibenika (*Trattato sopra le cose di Sebenico*) i povijesti Dalmacije (*De rebus Dalmaticis libri octo*) nisu objavljena. Jedino mu je tiskano djelo *Ruina et presa del regno della Bossina* (Venecija, 1602.), ujedno prvi tiskani naslov hrvatske historiografije o povijesti Bosne. Vrlo je vjerojatno da zbog svojih protumletačkih stavova, iznesenih u djelima o povijesti rodnoga grada i Dalmacije, Zavorović nije uspio objaviti te rukopise. Usp. Iva KURELAC, *Dinko Zavorović: šibenski humanist i povjesničar*, Šibenik, 2008., str. 37–43.

³¹ Od 18. st. nadalje u domaćoj i inozemnoj historiografiji Mrnavićevo se djelo *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas* u više navrata pogrešno ističe kao najstariji hrvatski historiografski izvor o životu sv. Ivana pustinjača. Usp. Daniele FARLATI, *Illyricum sacrum*, sv. IV, Venetiis, 1769., str. 209; Carlo Federico BLANCHI, *Zara cristiana*, sv. 2, Zara, 1879., str. 273; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, str. 144, bilj. 9; F. ŠANJEK, »Ivan Hrvat«, str. 165, bilj. 3; M. MILADINOV, *Margins of Solitude*, str. 173.

³² Riječ je o rukopisu *De rebus Dalmaticis libri octo*, Biblioteca Marciana, Venezia, signatura: Cl. X. Cod. XL-3652, (dalje: M). Više o tom rukopisu vidi u: I. KURELAC, *Dinko Zavorović*, str. 85.

³³ Usp. Prilog 1, str. 26–27.

³⁴ Miroslav KURELAC, »Život i djelo Ivana Lučića – Luciusa«, u: Ivan LUČIĆ, *O Kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske* (priređila i prevela: Bruna KUNTIĆ MAKVIĆ, uvodna studija i bibliografija: Miroslav KURELAC), Zagreb, 1986., str. 29.

caentibus nomine, qui brevi adeo tempore Sicum obiere diem, unum exstitisse statuentium est.« (M, ff. 54v-55r)³⁵

Zavorović hagiografski kontekst koristi i za religijsku legitimaciju sv. Ivana pustinjaka, konstruirajući tako historiografski topos koji će, kao što ćemo vidjeti, ostaviti dubok trag u hrvatskoj historiografiji i ikonografiji 17. i 18. stoljeća.

U venecijanskom prijepisu djela *De rebus Dalmaticis* (M, ff. 55r-55v), nakon odlomka o životu tog sveca iz Suriusova *Vitae sanctorum*, dio citata iz Marulićeve latinske redakcije *Ljetopisa popa Dukljanina* o Budimirovu prihvaćanju kršćanstva parafraziran je na sljedeći način:

»Constantius, relicta Bulgaria, in Dalmatiam ad Budimerium venit, cuius doctrina et praedicatione Budimerius Christi fidem cum tota Slovinorum gente sibi subdita amplexatus est.« (M, f. 55r)³⁶

Takav koncept tematskog povezivanja sv. Ivana pustinjaka i njegova oca Gostumila s razdobljem pokršćavanja Hrvata ukazuje na Zavorovićevo nastojanje da time obojicu religijski legitimira. Zavoroviću je, dakle, kroz navedene zahvate bilo važno dokazati dalmatinsko podrijetlo sv. Ivana pustinjaka, odnosno Ivana Hrvata, kako bi time stekao dovoljno jak argument za njegovo uvođenje u hrvatski historiografski narativ. Za to mu je kao izvor izvrsno poslužilo upravo Suriusovo djelo *Vitae sanctorum*, u kojem se Gostumil spominje kao dalmatinski kralj. Isti je legitimacijski model, po svoj prilici temeljen na Zavorovićevu *De rebus Dalmaticis*, u hrvatsku baroknu historiografiju poslije prenio i Mrnavić.

Po pitanju povezivanja Gostumila i Ivana s pokršćavanjem Hrvata još je radikalniji prijepis djela *De rebus Dalmaticis libri quinque* iz Znanstvene knjižnice u Zadru, nastao u 17. st.³⁷ Taj rukopisni primjerak Zavorovićeve djela legendu o sv. Ivanu pustinjaku također donosi na temelju citata iz *Vitae sanctorum* Laurentiusa Suriusa,³⁸ no s bitnom razlikom da se u tom rukopisu Gostumil već shvaća kao legitimni Dukljaninov vladar i dalmatinski kralj koji u doba cara Ludovika II. od Ćirila preuzima kršćanstvo. Parafraza odlomka iz Marulićeva *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* o prihvaćanju kršćanstva, u zadarskom prijepisu, glasi ovako:

»Constantius relicta Bulgaria in Dalmatiam ad Gostumilum (quem Gestimilum vocant) venit, cuius doctrina et praedicatione Gostimulus Christi fidem cum tota Sclavorum gente sibi subdita amplexatus est. Quod anno primo imperii Ludovici secundi occurrisse creditur. (Hertmanus Schedel sub imperatore Ludovico secundo, Lud. 2s 855.)« (Zd, f. 45v)

³⁵ Usp. Prilog 1, str. 27.

³⁶ U Marulićevu djelu *Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* taj je dio teksta donesen ovako: »Hic diuinitus inspiratus cum de Thessalonica Cassariam se transtulisset, Christum euangelizare coepit; multi conuertebantur, credentes baptizabat, denique totam ferme Bulgarorum prouinciam ueritatis praedicatione ab erroribus liberauit. Cum ergo defuncto rege Satimero Budimerus, humanitate animique mansuetudine et ipse insignis, diadema sceptrumque suscepisset, a Constantio doctus Christi quoque religionem suscepit.« Usp. Neven JOVANOVIĆ (priř.), »Regum Delmatie atque Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio Latinitate donata«, *Colloquia Maruliana*, sv. XVIII, Split, 2009., str. 40–41.

³⁷ Riječ je o rukopisu *De rebus Dalmaticis libri quinque*, Znanstvena knjižnica Zadar, signatura: ms. 616. (dalje: Zd). Pretpostavljamo da je taj prijepis, koji ima ukupno 125 folija, nastao sredinom 17. st. Rukopis je od f. 1r do f. 45r prepisivao Šimun Ljubavac, a Ivan Lučić Lucius prepisao je rukopis do kraja. Više o rukopisu Zd vidi u: I. KURELAC, *Dinko Zavorović*, str. 90–91.

³⁸ U zadarskom prijepisu to je Suriusovo djelo navedeno kao *De probatis sanctorum historia*. Usp. Zd, f. 46r.

Valja istaknuti kako se u zadarskom prijepisu djela *De rebus Dalmaticis* pokušava dokazati da je prvi dalmatinski kralj koji je prihvatio kršćanstvo bio Gostumil (nakon pokršćavanja nazvan Budimir), a ne Svetopelek. Iz prethodnog je citata jasno da Zavorović, pozivajući se na Schedela,³⁹ datira dolazak Konstantina Ćirila u Dalmaciju ka Gostumilu u 9. stoljeće, u doba cara Ludovika II. Potom, pozivajući se na djelo Iohannesa Dubraviusa, piše da je Svetopelek panonski i moravski kralj koga je u doba cara Arnulfa pokrstio Metodije.⁴⁰ U dijelu teksta zadarskog prijepisa, koji ne nalazi potvrdu niti u Schedelovu niti u Dubraviusovu djelu, stoji da je Slavenima i Dalmatima vladao Budimir, koga je pokrstio Ćiril:

»Ex scriptoribus multi in eam inerunt sententiam, ut affirmare minime dubitent primum Dalmatiae regem, qui Christianam susciperet fidem nomine fuisse Svetoplek, quem Latini Sveropilum nominaverunt. Ceterum, hi decipiuntur: eo enim tempore Pannonia Moraviaque Slavi potiebantur, quorum erat rex Swetoplek, qui sacri baptismi caractere a Methodio, primo Moraviae episcopo socioque Cyrilli (vel fratre, ut alii volunt), fuerat insignitus Formosi pontificis et Arnulphi imperatoris temporibus; (Iohannes Olomucensis episcopus, Hist Bo. l. 4), et quoniam is erat Slavorum rex, regni nomine equivocato eum Slavorum regem Dalmatarum statuerunt, cum nihilominus a Budimerio (qui ante baptismum, Gostimilus, vel Gestimulus vocabatur) Slavi Dalmatae regerentur, quem Cyrillus pariter baptizate tempore Ludovici secundi imperatoris.« (Zd, f. 45v)

Isticanje Budimirova / Gostumilova dalmatinskog podrijetla navodi na zaključak da se u doba nastanka zadarskog prijepisa, odnosno sedamnaeststoljetne redakcije Zavorovićeve rukopisa *De rebus Dalmaticis*, u hrvatskoj historiografiji već bila ukorijenila teza o Gostumilovu sinu, sv. Ivanu pustinjaču, kao potomku dalmatinske kraljevske loze, što je zasigurno utjecalo na održanje kulta tog sveca u hrvatskome historiografskom narativu tijekom 17. i 18. stoljeća.

Sv. Ivan pustinjač u djelu Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas Ivana Tomka Mrnavića

Najstarije tiskano svjedočanstvo hrvatske historiografije o srednjovjekovnom svecu Ivanu pustinjaču jest knjiga važnog i utjecajnog šibenskoga crkvenog velikodostojnika Ivana Tomka Mrnavića. U njegovu bogatom i žanrovski raznolikom opusu, uz brojna povijesna djela, ističe se hagiografija *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*, objavljena 1630. u Rimu, o trošku kardinala Barberinija, na čiji poticaj Mrnavić djelo posvećuje habsburškom caru Ferdinandu III.⁴¹

No spomenimo da se Mrnavić Ivanom pustinjačom poslužio već četiri godine prije, u epiliju *Život Magdalene od knezov Zirova plemena Budrišića (...)*, tiskanom u Rimu 1626. Kada se glavni lik, Magdalena, odlučuje za pustinjaštvo, pisac njezinu odluku uspoređuje sa čuvenim svetim prethodnicima Jeronimom, Ivanom i Margaretom.⁴²

³⁹ Hartmann SCHEDEL, Michael WOLGEMUT, Wilhelm PLEYDENWURFF, *Liber cronicarum*, Nürnberg, 1493., f. 171.

⁴⁰ Iohannes DUBRAVIUS, *Historia Bohemica*, Frankfurt, 1687., str. 108–109.

⁴¹ T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti*, str. 41.

⁴² Armin, PAVIĆ, »Ivan Tomko Mrnavić«, *Rad JAZU*, knj. 33, Zagreb, 1875., str. 85.

No vratimo se na *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*. U toj knjizi opisani su životi ukupno dvadeset i dvoje svetaca i svetica, među kojima i život sv. Ivana pustinjaka.⁴³ Kao što se zaključuje već iz naslova djela, Mrnaviću je presudna poveznica i glavni kriterij pri odabiru svetaca bilo njihovo kraljevsko i ilirsko podrijetlo.⁴⁴ Pritom Mrnavić, pod utjecajem njemu svojstvene proilirske ideologije, terminom *Illyricanae foecunditas* ne obuhvaća isključivo »ilirske svece« mučenike, nego taj katalog proširuje i životima kanoniziranih svetaca, potomaka najuglednijih bizantskih i ugarsko-hrvatskih vladara, ubrajajući time među Ilire sve južne Slavene i Mađare.⁴⁵

Prema kriteriju kronologije Mrnavić poglavlje naslovljeno *Vita B. Ivanis primi in Bohemia eremicolae, filii Gostumili regis Dalmatiae*⁴⁶ smješta između opisa života i vrlina bizantskog cara Tiberija II. Konstantina i sv. Stjepana, konstantinopolskog patrijarha, sina bizantskog cara Bazilija I.⁴⁷ U njegovu uvodnom dijelu prepoznatljiv je topos o zajedničkome drevnom podrijetlu.⁴⁸ Naime, pozivajući se na Konstantina Porfirogeneta, Lukana i rimske pisce, Mrnavić ističe da je Dalmacija, čiji su najstariji stanovnici Hrvati, zajedno s hrvatskim i dalmatinskim kraljevima izniknula na temeljima Rimskoga Carstva i Ilirika, osiguravajući time dalmatinskoj kraljevskoj lozi, iz koje potječe i sv. Ivan pustinjač, legitimitet, ali i potrebno uporište i kontinuitet s antičkom prošalošću.⁴⁹

Mrnavić kao glavni narativni izvor za legendu o sv. Ivanu pustinjaku navodi Saliusov prijevod iz *Annales Bohemorum*, otisnut u *Vitae sanctorum* njemačkog hagiologa Laurentiusa Suriusa. Tekst legende započinje pozivanjem na Saliusa: »(ut habent Bohemorum annales, per Nicolaum Saliuum editi)«, a završava rečenicom: »Hactenus Annales apud Surium.«⁵⁰ Detaljnom filološkom analizom Mrnavićeva *Regiae sanctitatis* ustanovili smo da šibenski povjesničar ipak gotovo u cijelosti doslovno citira poglavlje *Beati Ivanis primi in Bohemia eremicolae, vitae curriculum. Ex annalibus Bohemorum per D. Nicolaum Saliuum Pragensem* iz Suriusova *Vitae sanctorum*.⁵¹ Pozivanje na djelo toga uglednoga njemačkog humanista Mrnaviću je bilo važno zato što je u njemu pronašao potvrdu o dalmatinskom podrijetlu Ivanova oca Gostumila. To mu je omogućilo da i sv. Ivana pustinja-

⁴³ »Mrnavić, Ivan Tomko«, u: August KOVAČEC (ur.), *Hrvatska opća enciklopedija*, sv. 7, Zagreb, 2005., str. 501; T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti*, str. 25–26.

⁴⁴ Usp. »Regiam Sanctitatem Illyricanae foecunditatis collegimus, non ex maiori parte Europae et magna Asiae, qua Illyricae linguae vsus patet amplissime, quamuis sermonis nota, nationes distinguantur, sed ex ea tellure, quam Romani Imperii maiestas, Illyrici nomine censuit.« Ivan TOMKO MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*, Rim, 1630., s. p.

⁴⁵ T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti*, str. 41; Zrinka BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, Zagreb, 2008., str. 233–235.

⁴⁶ Usp. I. TOMKO MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis*, str. 191–194.

⁴⁷ Tiberije II. Konstantin rođen je u Trakiji, a umire 582. u Konstantinopolu. Usp. »Byzantine Empire«, u: Robert McHENRY (ur.), *The New Encyclopaedia Britannica*, sv. 15, Chicago, 1995., str. 385. Konstantinopolski patrijarh Stjepan I. (Konstantinopol, *867-†893.), »Stefan I.«, u: Norbert ANGERMANN (ur.), *Lexikon des Mittelalters*, sv. 8, München, 1997., str. 125.

⁴⁸ Z. BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 97–98.

⁴⁹ I. TOMKO MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis*, str. 191–192; Bruna KUNTIĆ-MAKVIĆ, »Tradicija o našim krajevima u antičkom razdoblju kod dalmatinskih pisaca XVI i XVII stoljeća«, *Živa antika*, sv. 1–2, god. 34, Skoplje, 1984., str. 155–156.

⁵⁰ Usp. I. TOMKO MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis*, str. 192, 194.

⁵¹ Usp. Laurentius SURIUS, *Vitae sanctorum, sive res gestae martyrum, confessorum atque sanctorum virginum*, sv. II, Coloniae, 1596., str. 900–903.

ka uvrsti među »ilirske« svece, ističući u uvodu poglavlja o njemu da je »Ioannes latinis appellatus, Dalmaticae regiae nobilissima progenies«.⁵²

Ključna razlika između Suriusova i Mrnavićeva teksta te svetačke legende jest u njegovu uvodnom dijelu, koji govori o podrijetlu Ivanova oca Gostumila. Kako bi što bolje argumentirao svečevo dalmatinsko podrijetlo, Mrnavić proširuje Suriusov genealoški prikaz Ivanovih najbližih predaka, oca Gostumila i majke Elizabete, uvođenjem Branimira.⁵³ Prema Mrnaviću, dalmatinski je kralj Gostumil u 9. stoljeću na prijestolju naslijedio svojeg oca Branimira, koji je od svetoga Petra prihvatio kršćanstvo. Glavna je funkcija te Mrnavićeve intervencije u Suriusov tekst, kao i kod Zavorovića, izravno povezivanje kralja Gostumila i njegova sina sv. Ivana pustinjaka s dinastijom hrvatskih narodnih vladara, ali i s razdobljem pokršćavanja Hrvata.⁵⁴

Osim kraljevskog i »ilirskog« podrijetla sv. Ivana pustinjaka, razlog njegova uvrštavanja među kanonizirane »ilirske« svece Mrnavić dodatno osnažuje činjenicom da na njegov grob hodočasti Ferdinand III.,⁵⁵ čime se neizravno ideološko-politički legitimira Habsburgovce, što i jest jedna od značajki Mrnavićeva ideološkog diskursa i agende.

U kontekstu historiografskih utjecaja ne treba zanemariti niti dobro znane sarmatske historiografske uzore, u koje su se ugledali hrvatski humanistički pisci povijesnih djela,⁵⁶ što također možemo dovesti u vezu s Mrnavićevim posezanjem za svetačkom legendom iz Češke.

Neosporno je i to da je u sklopu hrvatske historiografije Mrnavić u sugrađaninu Zavoroviću i njegovu djelu *De rebus Dalmaticis* imao sasvim konkretan historiografski model, odnosno dovoljno autoritativnog prethodnika povjesničara, u čijem je opusu mogao pronaći dovoljno jake argumente i uzor za uvođenje sv. Ivana pustinjaka među »ilirske« svece. Kroz prizmu toga važnog čimbenika izuzetno žive i plodne intelektualne komunikacije, koji je osobito dolazio do izražaja unutar pojedinih kulturnih krugova kakvi su tijekom humanizma i novovjekovlja egzistirali u svim većim gradskim središtima Dalmacije i kontinentalne Hrvatske,⁵⁷ valja promatrati i činjenicu da se sv. Ivan pustinjak u nas pojavljuje upravo u djelima dvojice historiografa suvremenika, pripadnika istog, šibenskoga kulturnog kruga.⁵⁸

⁵² Usp. »Ivan Gestimuli, Dalmatiae regis«. L. SURIUS, *Vitae sanctorum*, str. 900. I. TOMKO MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis*, str. 191.

⁵³ »Gostumil igitur, qui Latinis, hospitium amans, filius Branimiri, qui defensor pacis intrepreatatur, ex Elizabetha regina, filium Iuanem suscepit.« I. TOMKO MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis*, str. 192. Surius legendu o sv. Ivanu pustinjaku započinje ovako: »Ivan Gestimuli, Dalmatiae regis, ex Elizabetha filius, latine Iohannes dictus, salutatis parentibus in Deo se credens profugit.« Usp. L. SURIUS, *Vitae sanctorum*, str. 900.

⁵⁴ Više o toposu nacionalnih institucija, historizaciji kraljevske vlasti i religijskoj legitimaciji vidi u: Z. BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 107–108.

⁵⁵ O tome vidi više u: Z. BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 235–237, bilj. 395; M DRAGUTINAC, »Ivan, sveti, pustinjak«, str. 278.

⁵⁶ M. KURELAC, »Život i djelo Ivana Lučića – Luciusa«, str. 29–30; Slobodan PROSPEROV NOVAK, *Slaveni u renesansi*, Zagreb, Matica hrvatska, 2009., str. 25–28; 31–36.

⁵⁷ Branimir GLAVIČIĆ, »Hrvatski latinizam«, u: Eduard HERCIGONJA (ur.), *Hrvatska i Europa: Srednji vijek i renesansa (XIII–XVI stoljeće)*, sv. 2, Zagreb, 2000., str. 410–418.

⁵⁸ Važna poveznica između te dvojice povjesničara u sklopu šibenskoga kulturnog kruga bio je i Faust Vrančić. Iz notarskih isprava sačuvanih u Državnom arhivu u Zadru znamo da je Zavorović bio u braku s Faustovom sestrom Klarom Vrančić. I. KURELAC, *Dinko Zavorović*, str. 36–37, 78–79. Ivan Tomko Mrnavić rodio se u

Budući da u Mrnavićevu prvim djelu *De Illyrico Caesaribusque Illyricis dialogorum libri VII* (dovršeno 1607.)⁵⁹ nalazimo brojne citate iz narativnih izvora koje koristi i Zavorović u svojem djelu *De rebus Dalmaticis*, možemo pretpostaviti da je Mrnavić taj rukopis bio dostupan. Tu pretpostavku podupire činjenica da Mrnavić u *De Illyrico Caesaribusque Illyricis* spominje djela Mihovila Solinjanina i Baltazara Splićanina, čije citate nalazimo u Zavorovićevu *De rebus Dalmaticis*, no Mrnavić kaže da njihova djela nije vidio.⁶⁰ Stoga možemo zaključiti da je Mrnavić do citata iz djela tih autora, koji su već u 17. stoljeću bili slabo poznati i nedostupni,⁶¹ došao upravo preko Zavorovićeva *De rebus Dalmaticis*.

Budući da je dio poglavlja Mrnavićeva *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas* s opisom života sv. Ivana pustinjaka gotovo posve istovjetan odlomku iz Zavorovićeva djela *De rebus Dalmaticis*, mogli bismo pretpostaviti da je taj Suriusov tekst zapravo posredno preuzet od Zavorovića.

No detaljna filološka usporedba dijela Zavorovićeva teksta o sv. Ivanu pustinjaku s Mrnavićevim i Suriusovim tekstom otkrila je nekoliko ključnih nepodudarnosti. U djelu *De rebus Dalmaticis* postoji čak šest razlika u čitanju u odnosu na Mrnavićev i Suriusov tekst.⁶² Jedna od važnijih razlika jest Zavorovićeva sintagma *Borivoius, Bohemiae dux*,⁶³ dok je imenica *Bohemiae* ispuštena i kod Mrnavića i kod Suriusa. Stoga na temelju razlika u čitanju zaključujemo da Mrnavić svetačku legendu nije prepisao od Zavorovića. Štoviše, *variae lectiones* ukazuju na to da se dio Mrnavićeva teksta o sv. Ivanu pustinjaku u potpunosti podudara sa Suriusovim, čije djelo Mrnavić i navodi kao jedan od glavnih izvora za svoje poglavlje *Vita B. Iuanis*.

Dok napuštamo Zavorovića i Mrnavića, pomišljamo kako su, dok su domišljali inkorporaciju sv. Ivana u svoje naracije, mogli prepoznati određene sličnosti s djelovanjem proroka Martina u Hrvatskoj, opisanog u Porfirogenetovu djelu *De administrando imperio*.⁶⁴

Sv. Ivan pustinjač u Rattkayevoj Memoria regum et banorum te u ikonografiji Zagrebačke biskupije

Sljedeći važan recipijent Mrnavićeva *Obilja ilirske kraljevske svetosti* (i Marulićeva prijevoda *Ljetopisa popa Dukljanina*) bio je Juraj Rattkay Velikotaborski, zagrebački kanonik i povjesničar. Njegova knjiga *Memoria regum et banorum* (Beč, 1652.), tj. njezin uvodni dio, koji se bavi poviješću srednjega vijeka, kolaž je raznih izvora koji su mogli poslužiti konstrukciji naracije – svojevrsnoj prefiguraciji – o ravnopravnosti ugarske i hrvatske

Šibeniku 1580., a umro u Beču 1637. Mrnavić je 1617. u šibenskoj katedrali održao posmrtni govor za Fausta Vrančića. T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti*, str. 12–13; Ivan TOMKO MRNAVIĆ, *Govor na pogrebu Fausta Vrančića*, prev. Olga PERIĆ, Šibenik, 1993.

⁵⁹ T. TVRTKOVIĆ, *Između znanosti*, str. 36.

⁶⁰ *Isto*, str. 123–126. Iva KURELAC, *Počeci kritičke historiografije u djelu »De rebus Dalmaticis« Dinka Zavorovića*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010., str. 205 i 213.

⁶¹ Ivan LUČIĆ, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske* (priredila i prevela: Bruna KUNTIĆ MAKVIĆ, uvodna studija i bibliografija: Miroslav KURELAC), Zagreb, 1986., str. 362.

⁶² Usp. Prilog 1, str. 26–27.

⁶³ Usp. Prilog 1, str. 26.

⁶⁴ Konstantin PORFIROGENET, *O upravljanju carstvom* (prijevod i komentari: Nikola pl. TOMAŠIĆ, Gyula MORAVCSIK i R. J. H. JENKINS), Zagreb, 2003., 266–268.

sastavnice kraljevstva, tj. političkoj agendi kanonika Rattkaya, bliskoj stolnom Kaptolu i staležima i nakon Rattkayeve smrti.

Rattkay umeće Mrnavićeva Gostumila, *Branimirova sina*, te, dakako, i sv. Ivana u svoj popis Dukljaninovih vladara. Ovako Rattkay: »Itaque Gostumilus anno nongentesimo, ritu solenni in Regem unctus, omnia optimi Regis executus munia, quamvis filium progenuerit Ivanum, attamen absque Regiae dignitatis successione decessit e vivis; Ivanus enim ardentioribus coelestium desideriorum flammis incensus, vivente adhuc Patre, Eremum elegit Bohemicam & magni praecursoris, cujus nomen gerebat, aemulando virtutes, salutatis Parentibus formidolosos sylvarum flexus Duce Angelo pererrabat: cujus vitam uberius explicatam apud Joannem Tomcum in Illyricana foecunditate est videre; Virum caeteroquin iudicii approbati, nisi quod in Chronographia lapsus, hunc Ivanum ad annum Domini octingentesimum quinquagesimum septimum, ejus vero Patrem Gostumilum ad annum nongentesimum ponat, unde necesse est, eum in annis triginta tribus fuisse lapsum.«⁶⁵ Ti problemi u dataciji nastali su stoga što je Mrnavić domislio da su Gostumil i Ivan Branimirov sin odnosno unuk, a Branimir je dokumentiran s preciznim godinama u *Annales Ecclesiastici* Cesara Baronija.

Zahvaljujući *Spomenu na kraljeve i banove*, tj. njegovim kasnijim recipijentima, naručiteljima umjetničkih djela, Mrnavićev sv. Ivan pustinjač, uz Dukljaninova Budimira i ine nove likove, postao je protagonist jednoga novog ikonografskog sustava, kojim se jasno iskazuje potreba za samoreprezentacijom i povijesnom legitimacijom.

Prvi vizualni prikaz sv. Ivana pustinjača u hrvatskoj likovnoj baštini vidimo na naslovnici – grafici – Rattkayeve knjige.⁶⁶ Naslovnicu je izradio inače neistraženi majstor *Subarich*, a prema zamisli, smatramo, samoga Rattkaya. No, kako je utvrdio Sándor Bene, »osnovna ideja, koncepcija posvećene zemlje, potječe zacijelo iz knjige Ivana Tomka Mrnavića *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*«. ⁶⁷ U središnjemu ovećem ovalnome medaljonu prikazan je sv. Pavao apostol, koji je u svojoj *missio ad gentes* posjetio i Ilirik.⁶⁸ Tim središnjim medaljonom uspostavljena je veza s počecima kršćanstva. Središnji medaljon uokviren je osmerim manjim medaljonima, koje valja vodoravno »čitati«. U gornjem su razredu sv. Jeronim, sv. papa Gaj te sv. Ćiril – ilirski velikani opće Crkve. U srednjem su redu, flankirajući sv. Pavla, sv. Kvirin i sv. Augustin Kažotić – velikani mjesne Crkve. U donjem su redu Budimir, Ivan pustinjač i Godeskalk – velikani nacionalne kraljevske svetosti. No Rattkay, za razliku od Mrnavića, koji poseže za obiljem ilirske kraljevske svetosti, trijezno odabire trojicu za koje vjeruje da su povezani s prošlošću najužeg Ilirika, tj. Trojedne kraljevine. Ivan je prikazan kao pustinjač, dugokos i dugograd. U unutarnjoj

⁶⁵ Juraj RATTKAY, *Memoria regum et banorum Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, Beč, 1772., str. 53–54; Juraj RATTKAY, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (prev. Zrinka BLAŽEVIĆ i dr.), Zagreb, 2001., str. 152.

⁶⁶ Reprodukciju vidi u: J. RATTKAY, *Spomen na kraljeve*, str. 105; Z. BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 290.

⁶⁷ Sándor BENE, »Ideološke koncepcije o staleškoj državi zagrebačkog kanonika«, u: Juraj RATTKAY, *Spomen na kraljeve i banove Kraljevstava Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (prev. Zrinka BLAŽEVIĆ, Vladimir REZAR i sur.), Zagreb, 2001., str. 12.

⁶⁸ Za ikonografiju naslovnice usp. Z. BLAŽEVIĆ, *Ilirizam prije ilirizma*, str. 289. Na toj stranici zabunom piše »sv. Petar«, a treba »sv. Pavao«.

borduri kartuše teče natpis: »IVANVS GOSTVMILI CROATIAE REGIS FILIVS.«. Naslovnica je religijski ekstrakt povijesti Trojedne kraljevine i, dakako njezina religijska samoreprezentacija i legitimacija.

Sličan kompozicijski i ikonografski koncept ponovljen je na lijepim metalnim koricama, koje je između 1688. i 1694. godine dao izraditi zagrebački biskup Aleksandar Mikulić za čuvanje tada već staroga, čuvenog kasnorenesansnoga iluminiranog *Misala Jurja de Topusko*.⁶⁹ Korice su ukrašene s pročelne i začelne strane. Na njima se javljaju svi likovi s Rattkayeve naslovnice, osim sv. Ćirila, te su dodani mnogi drugi.

Pogledajmo pročelnu stranu korica. U središnjemu većem ovalnome medaljonu prikazan je sv. Ladislav, osnivač Zagrebačke biskupije. U gornjem su registru prikazani sv. Augustin i Kvirin, a između njih, malo spušten, papa Gaj. U donjem su registru prikazani Budimir i Godeskalk, a između njih, malo podignut, grb biskupa Mikulića. Dakle – u sredini je osnivač biskupije, sveti ugarski kralj. U gornjem su registru sveci mjesne Crkve, zaštitnici biskupije. Među njima je, malo izdvojen, papa Gaj, Dalmatinac. U donjem su registru sveti ilirski kraljevi. Naslovnica svjedoči o ambiciji naručitelja, biskupa Mikulića, da pokuša vizualnim sredstvima prikazati identitet zagrebačke Crkve, s naglaskom na lokalnoj ilirskoj komponenti, u čemu možemo iščitati političku simboliku.

Pogledajmo sada stražnju strana korica. U središnjemu većem ovalu prikazan je sv. Stjepan, ugarski kralj, titular katedrale. U gornjem registru prikazani su sv. Emerik i Elizabeta, ugarski kraljevski sveci. Između njih je, malo dolje, sv. Jeronim, Dalmatinac. U donjem registru prikazani su sv. Ivan (»IVANVS GOSTVMILI CROATA EREMITA.«) i sv. Salamon (»B[eatus] SALAMON REX VNG[ariae] EREMITA.«). Hrvatski kraljević i ugarski kralj, koji su se odrekli prijestolja i posvetili pustinjaštvu, tvore hrvatsko-ugarski pustinjački par. Na prednjoj strani misala prevladava dakle ilirska komponenta, a na stražnjoj hrvatsko-ugarska.

Dok je, dakle, na naslovnici Rattkayeve knjige Ivan prikazan kao dio trojstva nacionalne kraljevske svetosti, na začelnoj strani Mikulićevih korica misala prikazan je kao dio dvojstva hrvatsko-ugarskoga kraljevskog pustinjaštva.

Vrhunac ikonografske *fortune* sv. Ivana pustinjaka – i to dosad nije bilo uočeno – zbio se u Bolonji. U Bolonji je, naime, sačuvana zgrada bivšega Ilirsko-ugarskog kolegija, kojim je Stolni kaptol zagrebački uspješno upravljao od 1553. do 1781. godine sa svrhom da se kandidatima s teritorija Zagrebačke biskupije i Slavonije omogući kvalitetan i pravovjeran doktorski studij na Sveučilištu u Bolonji.⁷⁰ U toj zgradi izvrsno su pak sačuvane freske u refektoriju – naslikao ih je 1700. godine bolonjski slikar Pizzoli, po narudžbi zagrebačkog biskupa Stjepana Selišćevića.⁷¹ Svod refektorija pravokutnog tlocrta ispunja naslikana *storia* čiji sadržaj opisuje natpis u kartuši: »S[anctus] LADISLAVS REX VNGARIAE

⁶⁹ Dragutin KNIEWALD, »Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdödy«, *Rad JAZU*, knj. 268, Zagreb, 1949., 45–84. Kvalitetne reprodukcije u boji vidi u: M. MILADINOV, *Margins of Solitude*, nenumerirane stranice na kraju knjige.

⁷⁰ Vidi studije G. P. Brizzija, D. Barbarića i P. Sárközyja o povijesti i značenju Kolegija u: Gian Paolo BRIZZI, Maria Luisa ACCORSI (ur.), *Annali del Collegio Ungaro – Ilirico di Bologna 1553–1764*, Bologna, 1988., str. ix–lxiii (s prethodnom bibliografijom).

⁷¹ Daniel Premerl održao je izlaganje *Ikonografija fresaka u Ilirsko-ugarskom kolegiju u Bolonji* na znanstvenom skupu »Metamorfoze mita« (XII. dani Cvita Fiskovića), Mljet, 30. 9. – 3. 10. 2010. Rezultati istraživa-

Gioacchino Pizzoli, *Sanctus Iuanus filius regis Croatiae*, detalj svoda, 1700. g., Collegio Venturoli (nekoć Ilirsko-ugarski kolegij), Bolonja (Foto: D. Premerl)

REGNA ILLYRICI A SORORE LEGATA. HAEREDITATE ACCIPIT.« Taj prizor kao da se odvija u nebu, ponad iluzionistički naslikanog arhitekturnoga gređa. Svaki ugao svoda ispunjen je ovalnim medaljonom, u kojem je naslikana figura, a koji kao da podupire glavni prizor. U medaljonima prepoznajemo, zahvaljujući latinskim natpisima u kartušama, sljedeće likove. Jednu dijagonalu čine »S[anctus] STEPHANVS REX VNGARIAE, ET APOSTOLVS« i »S[anctus] EMERICVS DUX SCLAVONIAE«, dok drugu dijagonalu čine »S[anctus] BVDIMIRVS REX ILLYRICI ET APOSTOLVS« i »S[anctus] IVANVS FILIVS REGIS CROATIAE DESERTA SPONSA FIT EREMITA«.

Bolonjske freske svojevrsna su karika koja nedostaje povijesti naše vizualne kulture. Pripadaju žanru historijskoga zidnog slikarstva velikog formata – jasnoga reprezentacijskog i ideološkog naboja – koji je obilježio europsku kulturu ranoga novog vijeka, a u nas ga, u vrijeme nastanka bolonjskih fresaka, nije bilo.

U ikonografskoj topografiji likovi u ugaonim medaljonima svoda ili kupole imaju simboličku funkciju potpornja, nosača. U liturgijskom prostoru na tom se mjestu nalaze evanđelisti, ili pokatkad crkveni oci, u paru dva zapadna – dva istočna. Ideator ikonografskog programa bolonjskog svoda na to je mjesto postavio promišljene parove: par prvih kršćanskih vladara (sv. Stjepan, kralj Ugarske – sv. Budimir, kralj Hrvatske) te mladhni par svetih kraljevića – sv. Emerika, sina ugarskoga kralja, te sv. Ivana pustinjaka, sina hrvatskoga kralja. Oni su temelj na kojem počiva glavna državno-pravna *storia*. Ta, u likovnim umjetnostima jedinstvena tema, jasno odražava stav i ideologiju hrvatskih staleža – Arpadovići nisu vojno osvojili i sebi potčinili Hrvatsku, već se dogodila za ono vrijeme uobičajena i zakonska translacija vlasti s jednog vladara na drugoga.

Izvor za ikonografiju fresaka bolonjskog svoda – kako za prizor o legalnom prijenosu vlasti na Ladislava, tako i za Budimira i Ivana – također je Rattkayeva knjiga *Spomen na kraljeve i banove*. Razlog oživljavanja Budimira i Ivana u zagrebačkome baroknom krugu (Rattkay, Mikulić, Selišćević, Vitezović) jasan je. Konstruirala se *početak*, temelj sličan ugarskom, na čijem su početku sveti i apostolski kralj te sveti nerealizirani prijestolonasljednik, kako bi se sugerirala politička ravnopravnost. Stoga Rattkay, upravo zahvaljujući i naracijama o Budimiru i Ivanu, uz onu najvažniju – o legalnom prijenosu vlasti na Ladislava – može pisati: »Quamobrem qua ratione hodie Hungaricae Cancellariae stylus subjecta haec sibi Regna vendicet, ac partes subjectas appellet, non video.«⁷² Da bi ravnoteža koju čine Budimir i Ivan prema Stjepanu i Emeriku još bila produbljena, da bi sličnost između dva para bila veća, autor bolonjskoga ikonografskog programa naredio je bolonjskom slikaru da u kartuši ispod Ivanova prikaza napiše: »(...) DESERTA SPONSA«. Izriječkom da je Ivan napustio zaručnicu, za što nema nikakvog uporišta u legendama o Ivanu, Ivanu je pridodan kasnosrednjovjekovni topos o ćudorednom princu djeveru, kako bi ga se sasvim približilo Emeriku, ćudorednom princu djeveru.⁷³

nja bit će objavljeni u članku koji je u tisku. Isti autor govorio je o bolonjskim freskama u sklopu izlaganja *Novi život Dukljaninog kralja Budimira u baroknoj ikonografiji Zagrebačke biskupije* na znanstvenom skupu »Ljetopis popa Dukljanina pred izazovima novije historiografije« (Colloquia Mediaevalia Croatica II), Zagreb, 3. 3. 2011.

⁷² J. RATTKAY, *Memoria regum*, str. 61; J. RATTKAY, *Spomen na kraljeve*, str. 158.

⁷³ Za Emerika, djevičanskog princa, vidi: Gábor KLANICZAY, *Holy rulers and blessed princesses – Dynastic cults in medieval Central Europe*, Cambridge, 2002., str. 155–161.

Sv. Ivana pustinjaka uočili su i hrvatski redovnici sv. Pavla pustinjaka, pavlini. To nas ne čudi, budući da su pavlini bili važan dio biskupijske i kaptolske elite, odakle se širio kult sv. Ivana.

Kapelu sv. Ivana na Gorici iznad Lepoglave oslikao je 1731. Ivan Krstitelj Ranger, u doba dok je pavlinski vikar bio Ivan Kokarić (izgledni naručitelj, kako je već upozorila Marija Mirković).⁷⁴ Lepoglavska kapela maleni je dragulj hrvatske pavlinske narudžbe, ne samo stoga što ju je oslikao Ranger – najkvalitetniji slikar tada aktivan u Hrvatskoj – već posebice stoga što je u njoj ostvaren jedinstven i složen ikonografski program koji je satkan i domišljen oko titulara, asketa Ivana Krstitelja, na način da mu je u fresko-osliku svetišta pridruženo 15 svetačkih figura kojima je poveznica ime *Ioannes* i pustinjaštvo.⁷⁵ Među petnaest svetih Ivana naslikan je, u parapetnoj zoni južnoga zida svetišta, i naš sv. Ivan pustinjač. Prizor je uokviren razvedenom kartušom, naslikan je u *grisaille* tehnici, monokromno, s intencijom da se slikarski simulira reljef (uobičajeni način oslika parapetnih zona u to doba). U rotulusu ispod kartuše piše: »S[anctus] Ioannes seu Ivan Croat[iae] et Dalm[atae] Regis Filius Eremita.« Ivan kleči u tipičnoj pustinjačkoj scenografiji i moli se pred raspelom. Uočavamo da je lepoglavskom naručitelju bilo važno prikazati da je on kraljević koji se odrekao nasljedstva i pripadajuće moći: u pozadini zdesna vidimo na tlu krunu i žezlo. Štoviše, odjeven je u velikašku odjeću. Prikazan je u trenutku obraćenja. Već je Sanja Cvetnić uočila Ivanove duge i tanke brkove, »koji ga tipološki razlikuju od ostalih svetaca u kapeli.«⁷⁶ Dodajmo – u tipologiji lica, posebice u tipu brkova (ušiljeni brk) možemo prepoznati Rangerovo htijenje za nacionalnom karakterizacijom prikazanog lika. Možemo reći da je lepoglavskom naručitelju bilo važnije naglasiti da je prikazani sin hrvatskoga kralja negoli da je pustinjač.

Sačuvana je i jedna štafelajna slika sv. Ivana pustinjaka (Gabriel Taller; 1707.–1780.). Po-tječe iz pavlinskog samostana u Križevcima, a čuva se u Hrvatskome povijesnom muzeju. Svetac je prikazan u ovalnom medaljonu, u pustinjačkoj odjeći, duge sijede brade. Na dnu slike teče natpis: »S[anctus] Ivanus Erem[ita], Dalm[atae] & Croatiae Regis filius, sacras Eremitae delicias Regno praetulit.«⁷⁷

Naposljetku, legenda o sv. Ivanu, sinu hrvatskog kralja Gostumila, našla je svoj put i do dasaka školskoga isusovačkog kazališta u Zagrebu – igrana je 1735. te 1751. i 1752. godine. Spomenimo usput da motiv znakovitog dolaska jednog Hrvata u Češku nije bio nov ondašnjoj publici. Godine 1702. isto kazalište postavlja predstavu *Čeh i Leh*.⁷⁸

Spomenimo još da sv. Ivana pustinjaka nalazimo u djelu pavlina Josipa Bedekovića *Natale solum magni ecclesiae doctoris Sancti Hyeronimi* (1752.). Na kraju te opsežne knjige nalazi se kalendar ilirskih svetaca – na dan 24. lipnja spomendan je »sv. Ivana pustinjaka,

⁷⁴ Marija MIRKOVIĆ, »Slikarstvo lepoglavskih pavlina«, *Kaj*, br. 6, Zagreb, 1979., str. 21–24.

⁷⁵ Vidi: Sanja CVETNIĆ, »Kapela sv. Ivana Krstitelja na Gorici kraj Lepoglave – 'pustinjačka' ikonografija«, *CCP*, god. XXVII., br. 52, Zagreb, 2003., str. 119–136.

⁷⁶ *Isto*, str. 131.

⁷⁷ Na sliku je pozornost skrenula M. Miladinov. Vidi: M. MILADINOV, *Margins of solitude*, str. 204, te reprodukcije na nenumeriranim tablama na kraju knjige. Slika je bila izložena na izložbi *Kultura pavlina*, vidi: Đurđica CVITANOVIĆ (ur.), *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244–1786.*, Zagreb, 1989., str. 398. U obje publikacije glagol *praetulit* netočno je transkribiran kao *procnilit*.

⁷⁸ Miroslav VANINO, *Isusovci i hrvatski narod*, sv. I, Zagreb, 1969., str. 266–267.

i ispovjednika, sina kralja Dalmacije i Hrvatske Gostumila (...)«; također se navode brojni novovjekni izvori, koje smo uglavnom spomenuli u ovom članku.⁷⁹ Nadalje, Andrija Kačić Miošić poslužio se, kako sam navodi, Bedekovićevim kalendarom pri sastavljanju popisa svetaca »naroda slovinskoga« u uvodnim dijelovima *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* (1759.) – tamo također nalazimo našeg Ivana (u bilješki su navedeni Salius, Surlius i Mrnavić).⁸⁰

U četvrtom svesku *Illyricum sacrum* (1769.) Ivan je pustinjač temeljito leksikografski obrađen, uz navođenje obilne dotadašnje bibliografije.⁸¹ U Farlatijevoj knjizi Ivan je smješten u poglavlje o ninskim biskupima. Logika zaključivanja nam je jasna – ako su hrvatski kraljevi stolovali u Ninu, tada je Ivan rodom iz Nina. Poglavlje o Ivanu ovako započinje: »His temporibus ex ipsa Bohemia decus ingens redundavit in Ecclesiam Nonensem et nationem Chroatorum, quam S. Ivan, abiens quidem, sed hinc oriundus, eximia sanctitate illustravit.«⁸² Farlati se također suočio s problemom Ivanova oca Gostumila. Argumentom kronologije pobija Mrnavićevu tezu da je Gostumil Branimirov sin te, uz upozorenje da strani autori drukčije pišu hrvatska imena, predlaže da je Gostumil zapravo Lindemul ili Lindevit, vojvoda Donje Panonije, ujak hrvatskog kneza Borne.

Farlatija slijedi Bianchi (1877.), crkveni povjesničar Zadarske nadbiskupije i njezinih sufragana. Bianchi ponosno umeće poglavlje o sv. Ivanu na kraju dionice o ninskoj crkvi, u drugome tomu svoje knjige *Zara cristiana*.⁸³

Zaključak

Vidjeli smo kako je srednjovjekovni svetac Ivan pustinjač istodobno imao dva različita *nachlebena* u obnoviteljskoj kasnohumanističkoj i poslijetridentskoj kulturi dviju zemalja, Češke i Hrvatske. Za ideologe i češke i hrvatske elite on je utjelovio prijeko potreban i žuđen početak. U Ivanu bijahu kontaminirani kršćanstvo, nacija i regalitet – ideološka uporišta i crkvenog i državnog diskursa.

Češka je domovina Ivanova pustinjaštva, groba i kulta – tamo je prikazivan na najsvetijim mjestima. Nasuprot toj češkoj tradiciji, hrvatski su polihistori – Zavorović, Mrnavić i Rattkay – Ivana utkali u svoje naracije koje su ponajprije bile motivirane njihovim historiografskim, političkim, državno-pravnim i protonacionalnim interesima. Takav im je Ivan očito bio potrebniji.

Stoga je u u češkoj ikonografiji Ivan prikazivan s važnim atributima iz svojih *vitae*, kao što su košuta i demoni. Nasuprot tome, u hrvatskoj ikonografiji njegov prikaz nije kodiran njegovim svetačkim atributima (jer nema tradicije čašćenja) – uglavnom je prikazivan kao tipični pustinjač, bez individualnih atributa. No zato ga svi natpisi u kartušama obvezno atribuiraju kao sina hrvatskoga kralja. Usto se, primjerice na Rangerovoj fresci, naglašava

⁷⁹ Josip BEDEKOVIĆ KOMORSKI, *Natale solum magni ecclesiae doctoris Sancti Hyeronimi (...)*, Wiener Neustadt, 1752., str. 200–201.

⁸⁰ Andrija KAČIĆ MIOŠIĆ, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Zagreb, 2006., str. 45.

⁸¹ D. FARLATI, *Illyricum sacrum*, str. 209–212.

⁸² *Isto*, str. 209.

⁸³ C. F. BIANCHI, *Zara cristiana*, sv. 2, Zadar, 1877., str. 270–273.

njegov nacionalni (brkovi) i vladarski (odora, žezlo, kruna) identitet, ili se, pomoću natpisa u Bolonji, ciljano približava Emeriku, ćudorednom princu djeveru. Činjenica da kod nas nije prikazivan s košutom ili u borbi s demonima, samo potvrđuje tezu da u nas nije bio ponajprije shvaćen kao uzor življenja kršćanskih vrlina, već kao sin hrvatskoga kralja. *Sv. Ivan pustinjač, sin hrvatskoga kralja Gostumila* nestaje iz hrvatskoga historiografskog narativa usporedno s razvojem historiografije, koja se sve više temeljila na povijesnim izvorima prvoga reda i kritičkom čitanju narativnih izvora. No za Zavorovića, Mrnavića i Rattkaya te za naručitelje umjetničkih djela – zagrebačke biskupe Mikulića i Selišćevića te hrvatske pavline – Ivan je bio povijesna ličnost koju im je sugerirala pouzdana europska literatura.

Prilog 1. Transkripcija M, ff. 53r-55v, *Dominici Zavorei, De rebus Dalmaticis libri octo. Biblioteca Marciana, Venezia*, sign: Cl. X. Cod. XL-3652.⁸⁴

(f. 53r) His etiam temporibus floruit beatus Iwan, Latine Johannes dictus Primus, in Bohemia Eremicola, Gestimuli Dalmatiae regis et Elisabethae filius. Qui, salutatis parentibus, in eremum Deo se credens profugit et formidolosis silvarum flexibus, duce angelo, pererratis in Bohemiam adhuc idolis devotam, Neclane rerum summam in ea administrante, devenit (Laurentio Surio teste). Idque circa annum Domini octingentesimo quinquagesimo septimo. Cumque in specu quadam tribus circiter milibus a Praga disiecta, molestissimis daemonum incuribus biennio quateretur, fessus tanta insectatione eorum, locum mutans abibat. Cui sic eunti divus Iohannes Baptista obviam factus percunctari ex eo coepit; quonam se et cuius rei gratia aliorum ferret? Ille quod res erat fateri, daemonum immoderatis se et continuis vexationibus adeo conturbari, ut nec consistere, nec moram ferre queat. Hic Baptista sanctus, rudem teneramque tyronis Christi militiam miseratus, praesidio crucis **(f. 53v)** donatae eum firmat. Qua ille fretus, intrepide ad deserta castra redire et contra ostantes hostes, clamoribus eum incessentes, quod ibi se balneum habere dicerent, infesto signo procedere. Cuius virtutem illi non ferentes, quaqua versum dilabi. Ille victoriam prosequi et intimus⁸⁵ ad eos penetrare. Unus sibi teterrimus appresso petrae corpore, protervius haerebit daemon, dirissimis vocibus et immani oris rictu, devoraturus similis frendens, in cuius ille putentem hiatum crucem coniciens, adeo illum hoc iactu perculit, ut prefossa grandi petra foras erumpere coactus fuerit. Cernitur nunc quoque id alte ductum foramen et profugi hostis pudendos conatus testatur. Sic compescitis daemonum efferatis ausibus, pacatius deinde quadraginta et duobus circulis annorum eremitam gessit Ivan, nulli mortaliu annis quattuordecim visus. Lacte interim cervae divina cura ei tempestive foecunda ubera exhibere iussae pastus. Quo tempore Borivorius, Bohemiae⁸⁶ dux, feras persequens, cervam hanc nutricem Ivanis et sagitta⁸⁷ traiecit et vestigiis eius haerens, ad antrum viri

⁸⁴ Nečitka mjesta u rukopisu M označena su uglatim zagradama [].

⁸⁵ Mrn; ulterius; Sur: ulteris

⁸⁶ Mrn; Sur; om.

⁸⁷ Mrn; Sur: sagittis

Dei, ignarus decurrit. Miratus cervam iacentem tam copioso lacte exuberare. Cum vir procero corpore, veste (**f. 54r**) promissa, impexo et intonso crine, superciliis oculos tegetibus, specu progressus, severius cum principe expostulare coepit, quod animal suum telis appetierit. Consternatus princeps, non expectata talis viri facie, prodigiosamque belluam existimans, una cum comitum manu, pedem retro tulit. Deinde animosior factus, imperat ei per Christum (quem primus Bohemorum principum fide agnoverat) edicere, quid hominis fit. Ille adiuratus, nomen, patriam, genus eventusque suos palam docet; quin et in petraeam aulam, qua exierat, flagitantem hoc principem inducit et Dei circa se administrationem evulgat. Rogatusque enixius, ut equo se in urbem Tetinam deferri pateretur (ibi quippe Borivorius vitam privatae similem simul⁸⁸ cum Ludmilla tenebat) recusavit et quod equitandi omnino ignarus esset, et quod commodius consequenti tempore id se obsequium principi exhibere posse opinaretur. Monuit interim ut cervam, quam venator confecerat, egenis dispertiretur. Verum Ludmilla, videndi tanti viri avida, Borivoium perursit, ut mysta suo cum sex famulis et asino emissis, eum ad se deportarent. Cui adventanti, et illa et ille, honoris ergo longe progressi, ave detulerunt et susceptum intra limina, dignis eorum nomine epulis honorarunt. Sed ille ieiunii (**f. 54v**) lege perpetua appetitum gustatumque suum definiens, nihil ex eis libare, ne dum comedere elegit. Sed ad suam specum anhelans, finito cum iis de divinis rebus colloquio, quamprimum reverti contendit. Reversusque est sacerdote Paulo et sex comitibus stipatus. Omnibus regiis aulis, exesi sui antri praeferens honorem. Ad eum triduo post Paulus mysta profectus, lapsibus vitae veteris eius⁸⁹ auditis, eum et expiavit, et re divina ad adspectum eius facta, sacro Christi corpore eum⁹⁰ refecit. Quo ille summa animi et corporis demissione sumpto, traditaque presbitero cruce parva, quam divi Iohannis Baptistae gratia, ad retundendos impetus daemonum acceperat, tertia die post synaxim, ex spelunca tenebricosa, caeli regiam adiit. Corpore tantum ibi (nam ita fieri poposcerat) deposito. Quo in loco Borivoius monasterium sub nomine divi Iohannis Baptistae a se aedificatum, amplius proventibus dotavit duobusque sacerdotibus eius curam pro tempore tradidit. Eo postea viri ad normam divi Benedicti viventes traducti sunt. Nos hunc regem Gestimulum in hoc commentariolo Dalmatiae regum gesta continentem non invenimus, aut eum immerito praetermisit [---] Gestimulum ex iis quattuor regibus carentibus nomine, qui brevi adeo tempore Sicum obiere diem, (**f. 55r**) unum exstitisse statuendum est. Cum igitur, defuncto rege Satimerio, Budimerius vir humanitate animique mansuetudine et ipse insignis diadema sceptrumque suscepisset. Hoc tempore vir quidam nomine Constantius Thessalonicae erat, multa vitae sanctitate praeditus philosophiae documentis⁹¹ apprimate eruditus. Hic divinitus inspiratus cum de Thessalonica in Caesaream⁹² se transtulisset, Christum evangelizare coepit; multi convertebantur, credentes qui baptizabantur.⁹³ Denique totam ferme Bulgariam⁹⁴ veritatis praedicatione ab erroribus liberavit. Constantius, relicta Bulgaria, in Dalmatia ad Budimerium venit, cuius doctrina

⁸⁸ Mm; Sur: *om.*

⁸⁹ Mm; Sur: *om.*

⁹⁰ Mm; Sur: *om.*

⁹¹ RDCG: doctrinis

⁹² RDCG: Cassariam

⁹³ RDCG: baptizabat

⁹⁴ RDCG: Bulgarorum prouinciam

et praedicatione Budimerius Christi fidem cum tota Slovinorum gente sibi subdita amplexatus est. Quod anno salutis octogentesimo octuagesimo occurrisse scribunt. Adrianus⁹⁵ ecclesiae Romanae pontifex, cum mirifica Constantii opera audisset, videre illum cupiens, ut ad se veniret, per litteras petiit. Vir igitur sanctus Constantius, cum interim presbiteros ordinasse,⁹⁶ Vetus Novumque testamentum⁹⁷ e Graeco in linguam Slovinam⁹⁸ transtulisset et eiusdem linguae missam composuisset, credentesque in fide confirmasset, Romam est profectus, iussis apostolicis id poscentibus; iter⁹⁹ eundum ad Budimerium divertens, per dies aliquot plebi praedicavit, nonnullisque, qui reliqui (**f. 55v**) erant, fidei lavacro purificatisque Romam versus, quo iter habebat, discessit. Constantius in aliis exemplaribus legitur: Cyrillus. Quo nomine postquam religionem prophetes est donatum fuisse aiunt, ac in aliis quibusdam Constantius philoso[phus], Leonis patricii filius, scriptum reperitur, quem et nos nomine descripsimus quo invenimus.

Kazalo kratice korištenih objavljenih izvora:

Mrn: Ivan Tomko MRNAVIĆ, *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas*, Rim, 1630.

Sur: Laurentius SURIUS, *Vitae sanctorum, sive res gestae martyrum, confessorum atque sanctarum virginum*, sv. II., Coloniae, 1596.

RDCG: »Regum Delmatie atque Croatiae gesta a Marco Marulo Spalatensi patritio Latinitate donata« (priredio Neven JOVANOVIĆ), *Colloquia Maruliana*, sv. XVIII, Split, 2009.

Summary

SAINT JOHN HERMIT IN THE CROATIAN HISTORIOGRAPHY AND ICONOGRAPHY IN THE SEVENTEENTH AND EIGHTEENTH CENTURIES

Authors of this article analyze circumstances and reasons regarding adoption of Saint John Hermit in the Croatian late Renaissance and Baroque historiography and iconography. Undoubtedly this saint had a strong semantic charge and potential for the Croatian national, state-legal and Christian legitimacy and its representation. Analysis of the chief narrative sources from the medieval period and humanistic historiography revealed that the legend about Saint John Hermit appears for the first time in the Croatian historiography at the beginning of the seventeenth century in an unpublished manuscript known as De rebus Dalmaticis (1602) that had been written by Dinko Zavorović humanist

⁹⁵ RDCG: Stephanus

⁹⁶ RDCG: ordinasset

⁹⁷ RDCG: instrumentum

⁹⁸ RDCG: Slauam

⁹⁹ RDCG: inter

and historiographer from Šibenik. Namely, Zavorović simply took Latin translation of »Hajek« legend that was done by Czech erudite Nicholas Salius, which he had found in *Vita sanctorum* written by German Carthusian Laurentius Surius. Therefore, authors of this article tried to reveal all the important Latin quotations from the unpublished copies of Zavorović's study that are kept in Zadar and Venice. Furthermore, authors analyzed influence of Surius' text to hagiographic study known as *Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas* (Rome, 1630) written by John Tomko Mrnavić, prominent cleric and historiographer from Šibenik. Thus, Zavorović and Mrnavić became the first authors in Croatia who introduced and incorporated St. John Hermit regarding the contemporary politics and religious circumstances, which resulted that this saint became a legitimate part of the Croatian historiographical narrative in the seventeenth century. This becomes quite visible in the study *Memoria regum et banorum* (Vienna, 1652) written by Zagreb canon and historian George Rattkay. This monograph, because on its cover pages there was the first illustration of St. John Hermit in Croatia, made an important impact and consequently Zagreb bishopric adopted this saint in the bishopric's iconography. By the same token, Rattkay's study (i.e. cover pages of the first issue) was inspiration for book covers of famous illuminated Missal of George de Topusko. In this context, regarding up to now unknown reflections of representations of St. John Hermit in the visual arts, authors emphasize ceiling fresco in Illyrian-Hungarian collegium in Bologna. This fresco was painted around 1700 by order of Zagreb bishop Seliščević. Rattkay's monograph also provoked spreading of the St. John's cult among the Pauline Fathers. Clear poof evidence of this statement represents frescoes of John Baptist Ranger in the chapel of St. John at Gorica nearby Lepoglava (1731), as well as picture of St. John Hermit from the Pauline monastery in Križevci. Subsequently, it is not surprising that this saint is present in ecclesiastical-historical manuscript of Pauline Joseph Bedeković, who included St. John within the calendar of Illyrian saints. Furthermore, the fact that Zagreb Jesuit school theater in the first half of the eighteenth century repeatedly played shows on the legend of St. John Hermit also witness that during 150 years this saint became incorporated almost in all important aspects of the Croatian cultural tradition.

KEY WORDS: *St. John Hermit, Dinko Zavorović, Ivan (John) Tomko Mrnavić, Juraj (George) Rattkay, iconography of the bishopric of Zagreb, Illyrian-Hungarian collegium in Bologna, historiography.*